

## צד אחד בריבית

במסכת בבא מציעא פרק איזהו נשך דף סג ע"א מובאת ברייתא.

"הרי שהיה נושה בחבירו מנה ועשה לו שדהו מכר, בזמן שהמוכר אוכל פירות, מותר. לוקח אוכל פירות אסור. רבי יהודה אומר אף בזמן שהלוקח אוכל פירות מותר. א"ל רבי יהודה מעשה בבייתוס בן זונין שעשה שדהו מכר על פי רבי אלעזר בן עזריה ולוקח אוכל פירות היה, אמרו לו משם ראייה, מוכר אוכל פירות היה ולא לוקח".

וביארה הגמ' שם: "מאי בינייהו, אמר אביי צד אחד בריבית איכא בינייהו. רבא אמר ריבית על מנת להחזיר איכא בינייהו".

וביאר רש"י: "עשה שדהו מכר = אם אין אני נותן לך מכאן ועד יום פלוני, הרי השדה שלך. לוקח אוכל פירות אסור = שמא לא יבוא לידי מכר, שיחזיר לו מעותיו, ונמצא שבהלואה היו אצלו, וזה אוכל פירות בריבית. צד אחד = כי האי גוונא שמא יבוא לידי ריבית שמא לא יבוא. צד הפדייה בא לידי ריבית, צד המכר אינו בא לידי ריבית".

ועל פי דברי רבי יהודה אלה פירש שמואל שם את הברייתא של רבי אושעיא "וכולם אם יש לו מותר" – כלומר, שמותר לפסוק על הפירות שיש למוכר אף על פי שהלוקח אינו מושך אותם ויתכן שיתייקרו עד שיטלם. וכותב רש"י: "ריבית שאינה ע"י הלואה אלא ע"י מכר ופעמים שבאה לידי ריבית, כגון זו אם יוקרו הפירות וישלם דמים יש כאן ריבית ואם לא ישלם דמים אלא פירות שפסק הוא עמו, אין כאן ריבית. והיינו צד אחד בריבית, פעמים יש ריבית ופעמים אין ריבית שהרי אינו פוסק עמו ע"מ לשלם דמים אלא פירות".

מקרה שלישי שמוזכר בגמרא כצד אחד בריבית נמצא בדף סה ע"ב: "משכן לו בית משכן לו שדה ואמר לו לכשתרצה למוכרם לא תמכרם אלא לי בדמים הללו אסור, בשוייהן מותר". וביארה הגמרא שם: "מאן תנא בדמים הללו אסור, אמר רב הונא בריה דרב יהושע דלא כרבי יהודה, דאי רבי יהודה הא אמר צד אחד בריבית מותר", ופירש רש"י (שם בד"ה "צד אחד"): "דילמא אתי לידי ריבית דלמא לא אתי כיצד אם מוכר אוכלם ולא גמר לוקח מקחו אין כאן ריבית, גמר יש כאן ריבית".

מקרה רביעי מוזכר במסכת ערכין דף לא ע"א שתולה את דין גאולת בתי ערי חומה במחלוקת רבי יהודה וחכמים ונעסוק בו בהמשך.

ויש לעיין, לדעת חכמים (אליבא דאביי) שצד אחד בריבית אסור, האם הוא איסור תורה או שמא רק אבק ריבית.

והנה, התוסי' בדף סג ע"א (ד"ה "ריבית על מנת להחזיר"), כתבו: "ויש לומר, דמדאורייתא מודה רבא דבצד אחד בריבית פליגי, אבל מדרבנן נראה לרבא דליכא למאן דשרי ורבי יהודה שרי הכא אפילו מדרבנן".

מן התוספות הזה הסיק הבי"י (יורה דיעה, קע"ב, ד"ה "משכנ") שצד אחד בריבית לדעת חכמים אסור מן התורה. ומתוך כך הצריך עיון את דברי בעל התרומות (שער מ"ו ח"ד סי' כ"ג) שכתב שמי שמשכן שדה למלוה על תנאי שכשירצה למוכרה לא ימכרנה אלא לו בפחות מדמיו אף שאסור לעשות כן, "אם עבר ועשה כך נקרא אבק ריבית" – ותמה הבי"י על דבריו מתוך דברי התוסי' הנ"ל וכתב שצד אחד בריבית היא ריבית קצוצה. והרי הגמרא כתבה שמקרה זה נחשב לצד אחד בריבית.

ושני פוסקים גדולים הצדיקו את בעה"ת ותמהו על דברי הבי"י הללו והניחום בצ"ע הלוא הם הבי"ח והבית מאיר.

ונראה בע"ה לתרץ את דברי הבי"י בשופי מקושית הבי"ח, ואדרבה דברי הבי"ח לא זכיתי כלל להבינם, ואחר כך נדון בדברי הבי"מ.

הבי"ח תמה על הבי"י שהרי מפורש בתוספות עצמם בדף סד ע"ב ד"ה "ולא ישכור" לדעת ר"ת: "דצד אחד בריבית לא הוי לרבנן אלא אבק ריבית", וכן גם בערכין דף לא ע"א תוד"ה והתניא.

ואת ראית הבי"י מהתוספות בדף ס"ג תירץ הבי"ח כך: "שכל זה פירשו התוסי' רק לרבא דמפרש דלא פליגי רבי יהודה ורבנן אלא בריבית על מנת להחזיר, אבל בצד אחד בריבית דברי הכל אסור, (שאז) צריך לפרש כמו שכתבו התוסי' דלרבנן אסור מדאורייתא, ולרבי יהודה אסור מדרבנן, (אבל) לית הלכתא בהא כרבא אלא כאביי דפליג עליה. דלר' יהודה צד אחד בריבית שרי לכתחלה כדמוכח בסוגיא דמשכן לו בית וכו'".

מה שתירץ הוא את ראית הבי"י אפשר לדון על דבריו, וכבר חלק עליו הבית מאיר, אבל לכאורה הקשה על הבי"י משני דיבורי תוספות מפורשים שצד אחד בריבית אינו אלא מדרבנן ואיך הוכיח הבי"י מן התוספות להיפך! (ועיין גם בגליון הש"ס לרעק"א על התוסי' בדף סג שהעיר לתוסי' בדף סה) ולכאורה דברי הבי"י קשים מאד.

אולם אחר העיון בדבורי התוספות נראה שלא זו בלבד שאין מהם שום קושיא כלל על הבי"י אלא שמשם ראייה לדבריו, ואדרבה, דברי הבי"ח תמוהים מאד ולא זכיתי להבין דבריו הקדושים.

נעיין בסוגיא בערכין ל"א ע"א. שנינו במשנה שם: "המוכר בית בבתי ערי חומה, הרי זה גואל מיד וגואל כל שנים עשר חודש הרי זה כמין ריבית ואינו ריבית" וכותב רש"י – "שכשמחזיר לו מעותיו בתוך שנה ואין זה מנכה לו כלום נמצא שמשתמש בביתו בשכר המתנת מעותיו. ואינו ריבית גמורה דריבית לא מקרי אלא ע"י הלואה ולא ע"י מכר".

ובגמרא שם: "והתניא הרי זו ריבית גמורה, אלא שהתורה התירתו – אמר רבי יוחנן לא קשיא הא רבי יהודה והא רבנן וכו'" (בענין צד אחד בריבית).

והתוס' שם בד"ה "והתניא" הקשו = "מאי שנא ממשכנתא בלא נכייטא דאינו אלא אבק ריבית כדאיתא באיזהו נשך אמר רבינא והרי משכנתא בלא נכייטא דבדיניהם מוציאין מלוה למלוה ובדיננו אין מחזירין ממלוה ללוה, (וכונתם לדף סב ע"ב ורש"י שם כתב: "דאבק ריבית הוא כיון דזמנן שאין עושין פירות שהכרמים לוקין אין זו ריבית קצוצה").

ותירצו: "ולפי פרש"י שמחלק בין שדה לבית ניחא, גבי הא דתנן פרק איזהו נשך, המלוה את חברו לא ידור בחצרו בחנם ולא ישכור ממנו בפחות מפני שהוא ריבית, ופרש"י שם (סד ע"ב בד"ה קמ"ל) מאי שנא ממשכנתא דנכייטא דשרי, ותירץ דיש לחלק בין שדה לבית דשמא השדה לא יעשה פירות אבל הבית אי אפשר שלא יהנה ממנו בדירתו ומשום הכי כי מנכה לו מן השכירות הוי ריבית, ולפי זה ניחא נמי הכא דבית שהוא דר בו בלא ספק הוי ריבית גמורה אבל שדה שמא לא יעשה פירות וכו'".

ברור שהתוספות הקשו על הגמרא לא מטעם של יצד אחד בריבית, שזה היה נוח להם שהוא מן התורה, אלא קושיתם היא שכיון שהריוח הוא בספק, שמא יהיו פירות שמא לא יהיו, לפיכך הריבית אינה אלא מדרבנן, כפי שמוכח מדעת רבינא במשכנתא בלא נכייטא (ב"מ סב ע"ב). ולכן לרש"י נוח להם כיון שלשיטתו, בשדה זהו אבק ריבית כיון שהריוח בספק שמא תעשה פירות אבל בבית שפירותיו מצויים הריוח ודאי, לפיכך אעפ"י שיש כאן צד אחד בריבית שמא יפדה ביתו ושמא לא יפדה, כיון שעל הצד שיפדה, נמצא שאכל **ריבית ודאית** שהרי אין ספק שפירות

שכירות הבית קיימים לכן זו ריבית גמורה מן התורה לדעת חכמים. אלא שהקשו התוספות לשיטת ר"ת (ב"מ דף ס"ד ע"ב) שחלק על רש"י שם וכתב שאין לחלק בין שדה לבית, כיון שגם בבית הריוח של השכירות הוא בספק שמא יפול או ישרף, ומטעמים אחרים כמפורש שם, ואם כן חוזרת הקושיא מדוע הגמרא במסכת ערכין קוראת לכך ריבית גמורה והרי אין זה אלא אבק ריבית (ולא משום צד אחד בריבית שמא יפדה שמא לא יפדה – שמפני זה היא ריבית גמורה לדעת חכמים וכמ"ש התוסי' לדעת רש"י, אלא מפני הספק שבריוח שמא יהיו פירות שמא לא יהיו).

ותירצו התוספות: "וצריך לומר, דריבית גמורה מדרבנן", ולפי כל מה שכתבנו ברור בלי ספק שהכונה בדבריהם "מדרבנן" היא בגלל הבעיה של ספק – ריוח בפירות ואין כלל קשר לדין של צד אחד בריבית. שהרי יתכן צד אחד בריבית במקרה של ריוח ודאי בצד של ההלואה. ואז ודאי שתהיה ריבית גמורה מן התורה. אלא שבמקרה של בתי ערי חומה לר"ת, או במקרה של עושה שדהו מכר לרש"י – מצטרפת לבעיה של צד אחד בריבית עוד בעיה שגם על הצד שיש כאן ריבית – הריבית היא בספק שמא תהיה ושמא לא תהיה. ומפני זה גם לדעת חכמים תהיה אבק ריבית בלבד.

והנה ברור שבמקרה של משכנתא בלא נכיתא לרש"י בשדה, שאוכל פירות שספק יהיו, ולר"ת הוא הדין גם בבית, אז ודאי שזהו צד אחד בריבית ולרבי יהודה יהיה מותר. כלומר כל מקרה של ספק ריוח, ודאי שהוא גם צד אחד בריבית, אבל לא כל מקרה של צד אחד בריבית הוא מקרה של ספק ריוח (כמו בבתי ערי חומה לרש"י).

ונמצא שלא עלתה על דעת תוסי' מעולם לומר שצד אחד בריבית הוא מדרבנן לדעת חכמים כמו שכתב הב"ח משמם אלא שאם מצטרפת בעיה נוספת, שהפירות הם בספק, כמו בשדה לרש"י ולרמב"ם ובשכירות בית לר"ת, אז ודאי לדעת חכמים זהו אבק ריבית והאיסור אינו אלא מדרבנן.

והתוספות בב"מ דף סד ע"ב הוסיפו ושאלו שאם כן לשיטת ר"ת שמה שכתבה הגמרא בבתי ערי חומה שלדעת חכמים גאולת בתי ערי חומה "ריבית גמורה היא" אינו אלא מדרבנן (ומטעם ספק ריוח כמו שהוכחנו) אם כן לרבי יהודה שחולק שם על צד אחד בריבית ומיקל ברור שיהיה

מותר לגמרי, כיון שגם לרבנן במקרה ההוא אינו אלא מדרבנן מפני אבק ריבית (ספק פירות), ואם כן אם רבי יהודה חולק ומיקל ודאי מתיר הוא לגמרי. ומכאן שרבי יהודה מתיר לגמרי בצד אחד בריבית, אבל לדעת חכמים צד אחד בריבית אסור מן התורה לדעת התוס', וכפי שהוכיח הבי"י, אלא שאם ישנה בעיה של ספק פירות אז אינה אלא ריבית מדרבנן.

ואם כן דברי הבי"י ברור מללו שהרי בתחילת הסימן הביא את דעת רש"י שכל ספק פירות במשכנתא בלא נכיינתא בשדה הוא אבק ריבית. וכאן כתב בפשטות שצד אחד בריבית הוא ריבית קצוצה מן התורה. וכפי שהוכיח מן התוס' (ב"מ סג ע"א) ובצדק תמה על בעה"ת, ומה שהבי"ח הראה מן התוס' בדף סד ובערכין, שר"ת סובר כן, דבריו תמוהים מאד שאדרבה משם מוכח להיפך ודבריו הקדושים צריכים לי עיון גדול.

ועתה נבוא לקושית הבית מאיר על הבי"י.

הבית מאיר תמה על הבי"י. לשיטתו שצד אחד בריבית היא ריבית קצוצה מדאורייתא מדוע לא הקשה על שיטת רש"י והרמב"ם שהביאה בראש הסימן שמשכנתא בלא נכיינתא בשדה, אינה אלא אבק ריבית כיון שהריוח בספק, והרי לשיטתו צד אחד בריבית היא מדאורייתא, אלא ודאי שהבין הבי"י לחלק בין מקרה של ספק בריוח דהיינו ספק כלל אם תהיה ריבית שאז זה אבק ריבית לבין מקרה של ספק מכר ספק הלואה (שזהו מקרה של צד אחד בריבית) אבל על הצד שתהיה הלואה, יהיה ריוח ודאי שזו ריבית קצוצה.

והקשה הבית מאיר שאם כן גם במקרה של בעה"ת יש ספק ריוח שהרי אולי לא ימכור לו את השדה כלל! ואם כן אף אם תהיה הלואה כיון שהריוח בספק זהו אבק ריבית גם לשיטת הבי"י! וזו הסיבה לדעתו שבעה"ת כתב שהוא אבק ריבית. כלומר לדעת הבית מאיר, כאשר יש ספק אם תהיה הלואה או לא, אבל אם תהיה הלואה ודאי שהמלוה ירויח זהו צד אחד בריבית ולדעת חכמים, ריבית קצוצה, אבל כאשר כל הריוח הוא בספק גם בהלואה זהו אבק ריבית. כלומר, הבית מאיר חולק על הבי"ח וסובר שצודק הבי"י שצד אחד בריבית לדעת חכמים אסורה מן התורה וסובר שגם בעל התרומות מודה בכך, אלא שטוען שבמקרה שדן עליו בעל התרומות זהו אבק ריבית בלבד לכל הדיעות משום שגם על צד ההלואה – הריוח הוא בספק. וטענה זו היא טענה חזקה.

ונראה לומר שהבי"י הבין שכאן יש צד שימכור ויש צד שלא ימכור אבל

**בצד שימכור לו הריוח ודאי** שהרי ימכור בפחות משווי. וזהו צד אחד בריבית שמא יגיע לכלל מצב שימכור לו ובמצב כזה תהיה ההלואה, הלואה בריבית ודאית! כלומר הספק אינו על הריוח שהרי הוא ודאי אם יחליט למכור, אלא הספק אם ירצה למכור או לא אבל כאשר יש ספק אם בכלל יהיה ריוח כמו בפירות שדה אז זה אבק ריבית וצ"ע.